

UDK:091

*Maftuna MAVLONOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti magistranti*

Respublika ma'naviyat va ma'rifat markazi huzuridagi ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti dotsenti Sh To'rayev taqrizi asosida

THE ROLE OF JADIDIST IDEAS IN THE NATIONAL SPIRITUAL UPSURGE

Annotation

This article explores the importance of the jadidism movement in raising national morale today in scientific theory. At the same time, the importance and role of the jadidist movement in the acquisition of independence and the development of the new Uzbekistan that we are building for renaissance is revealed.

Keywords: jadid, spirituality, national ideology, idea, liberation, hurficrism, progress, development, national idea, Education.

РОЛЬ ИДЕЙ ДЖАДИДИЗМА В НАЦИОНАЛЬНОМ ДУХОВНОМ ПОДЪЕМЕ

Аннотация

В этой статье научно-теоретически исследуется значение джадидистского движения в поднятии национальной духовности сегодня. Вместе с тем раскрывается значение и роль джадидистского движения в обретении независимости и развитии нового Узбекистана, где мы строим третий Ренессанс.

Ключевые слова: Джадид, духовность, национальная идеология, идея, свобода, прогресс, развитие, национальная идея, образование.

MILLIY MA'NAVIY YUKSALISHDA JADIDCHILIK G'OYALARINING O'RNI

Annotsatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunda jadidchilik harakatining milliy ma'naviyatni yuksaltirishdagi ahamiyati ilmiy nazariy jihatdan o'rganilgan. Shu bilan birgalikda jadidchilik harakatining mustaqillikni qo'lga kiritishdagi hamda uchunchi renesansni biz qurayotgan Yangi O'zbekistonni rivojlantirishdagi ahamiyati va roli ochib berilgandir.

Kalit so'zlar: jadid, ma'naviyat, milliy mafkura, g'oya, ozodlik, hurfikrlik, taraqqiyot, rivojlanish, milliy g'oya, ta'lim.

Kirish. Jahon ta'lim tashkilotlarida talabalarining ijtimoiy-siyosiy savodxonligini rivojlantirish, yashayotgan makonga va ona-yurtga bo'lgan muhabbatga doir ongli munosabatni shakllantirishning tashkiliy-tarixiy modellari amaliyot jarayoniga tatbiq etilmoqda. YUNESKO tomonidan qabul qilingan, ta'lim taraqqiyotining asosiy harakatlanuvchi kuchi va barqaror rivojlanish maqsadlariga yetkazuvchi muhim faoliyat sifatida belgilangan ta'lim konsepsiyasi asosida AQSh, Rossiya, Germaniya, Angliya, Yaponiya va Janubiy Koreya oliy ta'lim tashkilotlarida tarixiy tajribadan foydalanish orqali yoshlarda milliy qadriyatlarga muhabbatni oshirish hamda milliy tariximizni mukammal bilish rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida oliy ta'lim tashkilotlari talabalarining bilish faoliyatini takomillashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash orqali davlat va jamiyatni iqtisodiy jihatdan taraqqiy ettirish, o'z o'tmishi va tarixiga xolisona yondasha oladigan, iste'dodli shaxslarni tarbiyalash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada Sharq mutafakkirlari va ma'rifatparvarlari, xususan, jadidlar ilmiy merosida o'z aksini topgan xalq farovonligini ta'minlashga yo'naltirilgan ilg'or g'oyalar asosida oliy ta'lim tashkilotlari talabalarining milliy ma'naviy yuksakligini oshirish, milliy ma'naviy yuksalishda jadidchilik g'oyalarning ahamiyatini ochib berish hamda ushbu g'oyalarning o'rni va ahamiyatini ko'rsatib berish muhimdir.

Respublikamizda so'nggi yillarda milliy qadriyatlar, ma'rifatparvar siymolar merosi asosida ta'limni takomillashtirish, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, milliy g'urur tuyg'ularini shakllantirish, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy-ijtimoiy tayyorgarligini rivojlantirishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. "Jadid

ma'rifatparvarlari g'oyalaridan yosh avlod tarbiyasida foydalanish hamda innovatsion tadqiqotlarni amalga oshirish" ustuvor yo'nalish etib belgilangan. Natijada, oliy ta'lim tashkilotlari talabalariga jadidchilik harakati vakillarining milliy-ma'naviy merosini o'rgatishning imkoniyatlarini kengaytirishga erishiladi.

Jadidlar harakati hamma zamonlarda o'zining hurfikrlik, mustaqillik, vatan ravnaqi, xalq farovonligi yo'lidagi ezgu maqsadlarni ilgari surgan g'oyalari hamma zamonlarda ham qiymatini yo'qotmaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'zining nutq va ma'ruhalarda jadidlarning faoliyatini o'rganish hamda ularning teran g'oyalarini keng yoyish, yoshlarni milliy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda bu g'oyalarning ahamiyati va roli katta ekanini ta'kidlab quyidagi fikrlarni bildirib o'tgan. Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g'oyat og'ir sharoitda ilm-ma'rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g'oyalari dadil ko'tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o'rganishimiz lozim. Ularning ulug' maqsadlar yo'lidagi mardona kurashi va fidoyiligi Yangi O'zbekistonni qurishda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat maktabi bo'lib xizmat qilishi zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida vatan va millat ozodligi yo'lida kurashib bu yo'lida qatag'onga uchragan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqurroq o'rganish kerakligini ta'kidladi. "Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g'oyat og'ir sharoitda ilm-ma'rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g'oyalari dadil ko'tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o'rganishimiz lozim. Ularning ulug' maqsadlar yo'lidagi mardona kurashi va fidoyiligi Yangi

O'zbekistonni qurishda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat maktabi bo'lib xizmat qilishi zarur", deydi. Jadid bobolar bir asr avval o'zlari orzu qilgan mustaqil davlat va uning taraqqiyoti uchun dasturilamal yozib ketgan edilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Yangi O'zbekistonni qurishda jadidlarning dasturilamalidan foydalanish ularning ruhini shod etish bilan birga, ular bejizga yashamaganliklari, bekorga qon to'kmaganliklarining dalilidir. Uchinchi Renessans g'oyasi ham avvalgi uyg'onish davrlarida ijod qilgan allomalarimizning g'oyalari jamiyatga tatbiq qilish orqali yangi bir uyg'onish davrini yuzaga chiqarish edi. So'nggi yillarda Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulhamid Cho'lpon, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Abdulla Qodiriy, Ishoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat kabi jadidlarimizning hayoti va ijodini o'rganish bo'yicha ko'pgina xayrli ishlar amalga oshirildi. Ularning kitoblari to'plab nashr etildi, ilmiy tadqiqotlar qilindi, ularning hayoti va ijodi haqida badiiy va hujjatli filmlar suratga olindi. Prezidentimizning jadid bobolar ijodini yanada chuqurroq o'rganish haqidagi gaplari, ularning ibrat maktabi sifatida ko'rilyotgani har bir ziyolini jadidlarning konsepsiyasini jamiyatga tatbiq etishda tashabbuskor bo'lishga undaydi.

Nega jadidlarning hayoti va ijodini chuqurroq o'rganishimiz kerak? Chunki, jadidlarning vatan ozodligi yo'lida kurashi oson kechmagan. Ular millatni kuchli millat qilib tarbiyalashni maqsad qilgan edilar. Jaholat va qoloqlikka qarshi ma'rifat bilan kurashish, ana shu asosda hurriyatga erishish, Vatanning buyuk sha'nu shavkatini tiklash jadid ta'limotining o'zak g'oyasi hisoblanadi. XX asr boshida, mutaasiblik va nodonlik hukm surgan davr muhitida milliy ruhni saqlagan holda ilg'or G'arb ilm-fani va texnikasi yutuqlarini o'zlashtirish g'oyasini ilgari surish va amalga oshirish chinakam ma'naviy jasorat edi.

Shu maqsadda yangi usul maktablari tashkil qilishdi, millat dunyoqarashini o'sdirishga qaratilgan yangi darsliklar yozishdi, teatrni olib kirishdi, nashriyotlar, gazetalar ochishdi. Inson haq-ququqlarini o'zida ifoda etgan milliy konstitsiya yaratishga intilishdi. Iste'dodli yigit-qizlarni G'arbning ilg'or mamlakatlarida o'qitish uchun bor-budlarini sarflashdi. Bunday tashabbuslar uchun o'sha davrdagi xonliklar ularni qo'llab-quvvatlamadi, aksincha, ta'qib ostiga olishdi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Bugungi imkoniyatlar, hozirgi ilm-ma'rifatga xayrixoh hukumat jadidlar zamonida bo'lganida edi, Uchinchi Renessansga allaqachon erishgan bo'lardik. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Zamona ilmu-fanidan bebahra millat o'zgalarga poymol bo'lur", Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir" degan so'zlari bugun ham millatni uyg'otuvchi da'vatdek jaranglab turibdi. Prezidentimiz ulug' ma'rifatparvar Ishoqxon Ibrat haqida shunday degandilar "Men Ibrat domla haqida ko'p o'qiyapman, uning el-yurtimiz taraqqiyoti yo'lidagi fidokorona xizmatlari nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham barchamiz uchun haqiqiy ibrat namunasi bo'lib qolmoqda".

Bugun, ommaviy madaniyat xavfi kuchaygan bir davrda jadidlar kabi haqiqatparvar, ma'rifatparvar, fidoyi avlodga katta ehtiyojimiz bor. O'zbek o'z baxtu saodatini farzand kamolida deb biladi. Farzandi baxtli bo'lishi uchun hech narsani ayamaydi. Ertangi avlod agar bilimli, sog'lom, dunyoqarashi keng, e'tiqodi butun, ma'naviyatli inson bo'lib voyaga yetsa, xalqimiz chinakam baxtli-saodatli bo'ladi. Tashabbuskorlar rag'batlantiriladigan, yangicha ishlash, yangicha fikrlash zamon talabi bo'lgan bugungi kunda jadidlar hayoti va faoliyati yoshlar uchun ibrat maktabi hisoblanadi.

Avvalgi davrlarda jadidlar va ularning ijodiga nisbatan noto'g'ri munosabatda bo'lingani bor gap. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev jadid bobolarning nomini oqlash va abadiylashtirish yo'lida ulkan ishlarni amalga

oshirdi. Murojaatnomada jadidlar haqida aytilgan fikrlar zahirida, mazkur jarayon bardavom bo'lishi, jadidlar hayoti va ijodi bilan chuqurroq tanishish, ibrat maktabi sifatida ko'rish, ularning asarlari va g'oyalari Yangi O'zbekistonni qurishda xizmat qiladi, degan ta'kid bor. Jadid degani – yangi degani. Shu ma'noda, Yangi O'zbekiston yangilik va yaxshilik tarafdori bo'lgan jadidlarning orzusi ham edi, desak, yangilashmagan bo'lamiz.

2020-yil 8-oktabrda Prezidentimizning "Qatag'on qurbonlarining merosini yanada chuqur o'rganish va ular xotirasi abadiylashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoyishi qabul qilinishi esa tarixiy adolat tiklanishi va shahidlar xotirasini abadiylashtirilishi borasidagi ishlarni yangi sifat bosqichiga ko'tardi. Farmoyish asosida Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri kesimida jami 14 ta "Qatag'on qurbonlari" xotira kitoblari tayyorlandi. Ularga qatag'on qurboni bo'lgan 40 mingga yaqin vatandoshimizga oid ma'lumotlar kiritildi.

Shuningdek, Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi ekspozitsiyasi "Yangi O'zbekiston: Uchinchi Renessans asoslari" konsepsiyasi asosida tubdan yangilandi. Zamonaviy sensor kiosklar va monitorlar bilan jihozlandi.

Muzey hamda hududiy muzeylarning asosiy vazifasi tashrifchilarni qatag'on siyosati tarixi bilan tanishtirish, qatag'on qurbonlarini yod olish, yoshlarni ularning eng yaxshi an'analari asosida tarbiyalashdan iborat. Ularning ilmiy-ma'rifiy maqsadi esa mustamlaka davridagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy jarayonlarni o'rganish, anglash, qatag'on siyosatining fojiali oqibatlarini tadqiq qilish, yoshlarni Vatanga muhabbat, mustaqillik g'oyalari sadoqat ruhida tarbiyalashdir.

Bu borada Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi tomonidan Vatan himoyachilari kuni, Xalqaro muzeylar kuni, Xotira va qadrlash kuni, Qatag'on qurbonlarini yod etish kuni, Mustaqillik bayrami munosabati bilan muntazam ravishda o'tkazib kelinayotgan ilmiy-amaliy, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy tadbirlar alohida ahamiyatga ega. Xususan, muzey tomonidan turli mahalliy va xorijiy tashkilotlar bilan hamkorlikda 2002-2022-yillar mobaynida 50 ga yaqin konferensiya, 700 dan ortiq ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy tadbir, seminar o'tkazildi. Albatta, bu tadbirlar hisobot uchun emas, yurt, millat sha'ni, qimmatli tiklanayotgan muhim davrda o'tkazilgani bois ham katta taassurot qoldirdi.

Yangi O'zbekistonda jadidlar faoliyatini o'rganish hamda targ'ib etish masalasida keng ko'lamlil ishlar amalga oshirilib joriy yil 11 dekabr sanasida "Jadidlar: milliy o'zlik, istiqloq va davlatchilik g'oylari" nomli xalqaro konferensiya tashkil etildi. Bu konferensiyaga butun dunyo jadidlar faoliyatini o'rganuvchi yetuk mutaxassis olimlari ishtirok etdi.

Jadidlarning faoliyatini o'rganish xalqni millatni o'zligini anglashi va mustaqillik osonlik bilan qo'lga kiritilmaganini yoshlarga teran yetkazib berishdan iboratdir. Jadidlarning hayotini chuqurroq o'rganish vatan ozodligi yo'lida kurash oson kechmadi. Ular millatni kuchli millat etib tarbiyalash va millatni uyqudan uyg'otishga astoydil harakat qilgan. Jaholat va qoloqlikka faqat ma'rifat bilan kurashish va yo'lida hurriyatga erishish, vatanni buyuk shanu shavkatini tiklash jadidlar ta'limotining asosi edi. Shu asosda bugungi kunda ularning ta'limoti vatanni yanada taraqqiy etishi hamda rtoivojlanirishi yoshlar qalbida Vatanga muhabbatni uyg'otishda qo'l keladi.

Jadidlar harakatini ularning ezgu niyyat yo'lidagi faoliyatini o'sha davrlarda xonliklar qo'llab-quvvatlaganda uchunchi rennesansga allaqachon erishgan bo'lar edik. Ammo bundan qo'rqan chor Rossiyasi tezroq ularni yo'q qilishga kirishgan. Zero Mahmudxo'ja Behbudiyning "Zamona ilmu-fanidan bebahra millat o'zgalarga poymol bo'lur" deya bejiz aytmagan. Yoki Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun hayot-yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir" degan gaplari g'oyalari millatni uyg'atishga va

uni taraqqiy ettirishga dav'atdir. Bu g'oyalar bugungi kun uchun qanchalar zarur va jamiyat taraqqiyotini yuksaltirishda beqiyos o'ringa egaligi bilan ajralib turadi.

Tarixini mukammal bilagn millatni yo'q qilish oson kechmaydi. Shu sababdan jadidlarga munosib avlodlarni tarbiyalashda jadidlar faoliyatining uning ezgu g'oyalarini yoshlarga yetkazib berish va chuqurroq o'rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ham O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojlatnomasida alohida ta'kidlab shunday deydi: "Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g'oyat og'ir sharoitda ilm-ma'rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g'oyalarini dadil ko'tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o'rganishimiz lozim. Ularning ulug' maqsadlar yo'lidagi mardona kurashi va fidoyiligi Yangi O'zbekistonni qurishda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat maktabi bo'lib xizmat qilishi zarur".

Yangi O'zbekistonni qurishda jadidlarning dasturulamidan foydalanish ularning ruhini shod etish bilan birga ularning bejizga yashamagani hamda bekorga qon to'kib Vatan ravnaqi yo'lida jon fido etmaganlariga dalil bo'ladi. Uchinchi Renessans g'oyasi ham avvalgi uyg'onish davrlarida ijod qilgan allomalarimizning g'oyalarini jamiyatga tatbiq qilish orqali yangi bir uyg'onish davrini yuzaga chiqarish edi. So'nggi yillarda Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdullhamid Cho'lpon, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Abdulla Qodiriy, Ishoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat kabi jadidlarimizning hayoti va ijodini o'rganish bo'yicha ko'pgina xayrli ishlar amalga oshirildi. Ularning kitoblari to'plab nashr etildi, ilmiy tadqiqotlar qilindi, ularning hayoti va ijodi haqida badiiy va hujjatli filmlar suratga olindi. Prezidentimizning jadid bobolar ijodini yanada chuqurroq o'rganish haqidagi gaplari, ularning ibrat maktabi sifatida ko'rilyotgani har bir ziyolini jadidlarning konsepsiyasini jamiyatga tatbiq etishda tashabbuskor bo'lishga undaydi.

Vatanning buyuk sha'nu shavkatini tiklash jadid ta'limotining o'zak g'oyasi hisoblanadi. XX asr boshida,

mutaasiblik va nodonlik hukm surgan davr muhitida milliy ruhni saqlagan holda ilg'or G'arb ilm-fani va texnikasi yutuqlarini o'zlashtirish g'oyasini ilgari surish va amalga oshirish chinakam ma'naviy jasorat edi.

O'zbekistonda Sovet hukumati davrida qatag'on qilingan 1000 dan ziyod kishilar oqlandi bu albatta mustaqillik sharofati bilan. O'zbekistonda jadidlar xotirasiga bag'ishlangan "Jadidlar: milliy o'zlikni anglash istiqlool va davlatchilik g'oyalari" mavzusidagi anjumanning asosiy maqsadi ma'rifatparvar ajdodlarimizning ilg'or g'oya va qarashlarini o'rganish va tizimlashtirishdan iborat. Turkiston jadidlarining milliy davlatchilik taraqqiyot bosqichidagi ta'siri va o'rini o'rganish juda muhimdir. Jadidlarning Yangi O'zbekistonni rivojlantirishdagi asosiy g'oyalarni teatr, matbuot orqali yetkazib berdi.

Xulosa va takliflar. Mana shunday dav'atlar bugungi kunda ham juda zarurdir. Umuman olganda aytilish mumkinki jadid bobolarimizning qilgan mehnatlari, sayi-harakatlari bugungi kunda ham o'z o'rini yo'qotmagan. Ular tomonidan ilgari surilgan dasturlar va g'oyalar o'z o'rini yo'qotgani yo'q. Jamiyat va millat taraqqiyoti uchun barchani birdek kurashga millatni uyg'otib xalqni ozodlik uchun kurashga chorlagan fidoiylarning yodi har doim yodimizdadir. Bugungi kunda ularning g'oyalaridan keng foydalanish ularning yoshlarni ilmiy, bilimni qilishga harakat qilganlari va shu uchun ishlab chiqqan rejalari bugungi kunda ham foydalanishga tajribadan o'tkazishga loyiqdir. Yoshlarni ham yevropa fanlaidan bahramand bo'lishi va zamon talablariga munosib yoshlar etib tarbiyalashda foydalanish mumkin.

Bugungi kun O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratish asosiy maqsad qilib belgilangan ekan, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Buyuk ajdodlarimizning orzulari ushaladigan davr keldi. Ularning betakror va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o'lmas meros hamisha yonimizda bo'lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag'ishlashi lozim. Avvalambor, milliy ta'lim tizimini ana shunday ruh bilan sug'orishimiz kerak".

ADABIYOTLAR

1. Mahmud Alizoda Toshkandiy. Al-Isloh, 1916, 3-son. – B. 12
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. 4 Tom. –T.: O'zbekiston. 2020 yil 111-bet.
3. M.Abdurashidxonov. Xotiralarimdan(Jadidchilik tarixidan lavhalar). Sharq-2001. B108-109
4. Mahmudova G. Jadidizm va Turkistonda axloqiy-estetik fikr taraqqiyoti. -T.: Davr-press, 2006.
5. Abdulla Avloniy "Sharq yulduzi"jurnali 1980 yil 8 son 100 bet